

UDK: 332.12

ISTORIJAT RAZVOJA TEORIJSKIH KONCEPCIJA O REGIONALNOM RAZVOJU

Mr Boban Dašić

Visoka ekonomska škola strukovnih studija Peć u Leposaviću

Rezime: Teritorijalne razlike u nivou privredne razvijenosti, posmatrano po teritorijama unutar jedinstvenih država tj. nacionalnih ekonomija, su prisutne kako u razvijenim tako i u nerazvijenim zemljama. Sve njih karakteriše veoma široka i razudjena međuregionalna diferencijacija. Te disproporcije se javljaju kako između pojedinih regiona, tako i između regionalnih centara i okruženja, sela i grada. Sve zemlje imaju svoj relativno razvijen sever i manje razvijen jug, tj. razvijenije centra naspram nerazvijenijih periferija. Zbog teritorijalnih neravnomernosti, problematika regionalnog razvoja postaje predmet interesovanja sve većeg broja ekonomista i to kako onih iz razvijenih zemalja, tako i onih iz manje razvijenih zemalja, što je imalo za posledicu nastanak niza teorija o regionalnom razvoju.

UVOD

Problematika regionalnog razvoja kao komponenta teorije opšteg privrednog razvoja je u građanskoj ekonomskoj teoriji bila potpuno zanemarena. Tome su doprinele, pre svega, vladajuće koncepcije teoretičara klasične škole (Ž. Sej, V. Pareto, L. Valras, A. Maršal, L. Robins, G. Kasel i dr.). Oni su bili nosioci razvoja građanske ekonomske misli tokom druge polovine devetnaestog pa sve do tridestih godina dvadesetog veka, zasnovane na principu „laissez faire, laissez passer“.

Mr Boban Dašić

Polazili su od činjenice da postoji potpuna konkurencija i da tržište preko tržišnih mehanizama uspostavlja stanje opšte privredne ravnoteže. Razvoj je, kao jedan multidimenzionalni proces, sastavljen od tri dimenzije i to: sektorske, regionalne i vremenske. Kod teoretičara klasične škole, razvoj je decenijama bio pod dominacijom sektorskih komponenti. Predstavnici navedene škole u svoje teorijske konstrukcije nisu uključivali faktor prostor.

Praksa razvoja zemalja tržišne privrede relativizirala je shvatanja teoretičara koji su zastupali koncepciju opšte privredne ravnoteže. U gotovo svim zemljama razvijene tržišne privrede, umesto opšte ravnoteže, produbljivale su se razlike između razvijenih i nerazvijenih regiona.

Pitanje ublažavanja tih razlika se jednog dana moralo uzeti u ozbiljno razmatranje. Kako se navodi, to je dovelo do brojnih, više ili manje priznatih intervencija u privredama svih kapitalističkih zemalja naročito posle prvog svetskog rata i tokom velike ekonomske krize od 1929. do 1933. godine.¹

Država je putem intervencionističkih politika, počela na razne načine da utiče na društvene i ekonomske procese. Prve ozbiljnije pokušaje državne intervencije u privredi učinio je u SAD, tadašnji predsednik Franklin Ruzvelt. Isti je planom regulacije doline reke Tenesi nameravao da ublaži posledice ekonomske krize. U to vreme je kritikovan da unosi socijalističke metode u američku privredu.

I u Velikoj Britaniji, koja se suočila sa velikim regionalnim disproporcionalnostima, su pre prvog svetskog rata preduzete

¹ R. Uvalić: *Nerazvijena područja u razvijenim kapitalističkim zemljama*, SANU, Beograd, 1972., str. 22.

neke mere u cilju sužavanja regionalnih dispariteta. Tokom 1934. godine ova zemlja je donela poseban zakon koji određene regione proglašava zapostavljenim, tj. nerazvijenim. Imenovani komesari, koji su bili zaduženi da vode računa o bržem privrednom razvoju zaostalih područja, su planirali i obezbeđivali postepeno oživljavanje privrede ovih područja. U to vreme su i druge razvijene zapadne zemlje (Francuska, Italija, Belgija i dr.) preduzimale razne mere državne intervencije, a sve u cilju smanjenja dispariteta u regionalnom razvoju.

Ekonomske mere, koje su preduzimane sa ciljem smanjenja regionalnih razlika i ekonomski dobro osmišljenog razmeštaja industrije, predstavljale su podstrek za nastanak niza teorija o regionalnom razvoju i ravnomernom geografskom razmeštaju proizvodnje koja je dotle nedostajala. Otuda je sasvim logično što je građanska teoretska misao, sa Kejnsonom, Hobsonom, Klarkom i dr., napustila klasičnu školu ravnoteže i što se javljaju sve brojniji autori koji u neophodnosti svesne intervencije u privredi vide mogućnost otklanjanja niza negativnih posledica slobodnog delovanja tržišnog mehanizma.²

Tek nakon drugog svetskog rata pa do početka sedamdesetih godina dvadesetog veka, teorije regionalnog razvoja doživljavaju svoju širu afirmaciju. Ova problematika se počinje shvatati kao integralni deo opšteg privrednog razvoja.

1. Teorija lokacije

² I. Rosić, P. Veselinović: *Nacionalna ekonomija*, Ekonomski fakultet Kragujevac, 2006., str. 358.

Mr Boban Dašić

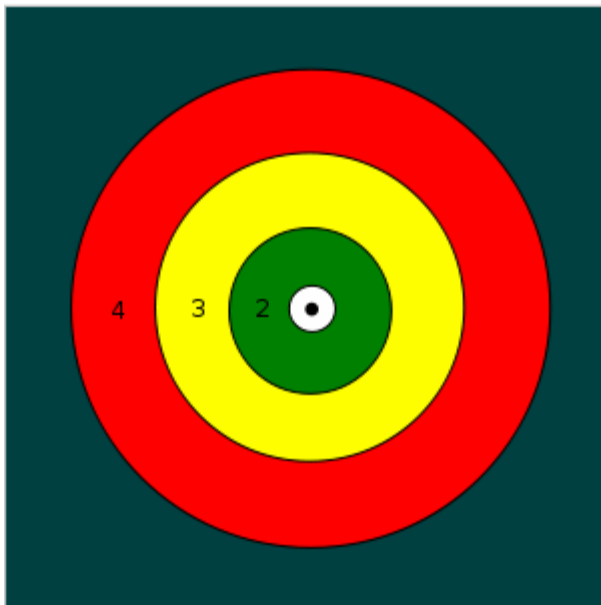
Na početku devetnaestog veka većinu zemalja Zapadne Evrope karakterisao je brz razvoj industrijske proizvodnje i tehničkog progressa, s jedne strane, i gubljenje primata poljoprivredne proizvodnje, na drugoj strani. Nemačka je u to vreme u svom privrednom razvoju zakasnila sa industrijalizacijom. Poljoprivreda je još uvek bila dominantna oblast privredne aktivnosti. Razvoj industrije i saobraćaja je uticao na razvoj aglomeracijskih centara, što je imalo za posledicu prelazak na robnu poljoprivrednu proizvodnju (poljoprivredna područja u blizini velikih potrošačkih centara). Nemački poljoprivrednik i ekonomista Johan Hajnrih fon Tinen je postavio temelje teorije lokacije i napisao prvo delo³ koje tretira poljoprivredne probleme sa prostornog aspekta.

Tinenova teorija o topografskom razmeštaju kultura u poljoprivrednoj proizvodnji polazi od čitavog niza apstraktnih pretpostavki:

- 1) postoji jedan izolovani poljoprivredni region koji proizvodi za jedan grad i prodaje samo jednom gradu;
- 2) snabdevanje grada se vrši samo iz tog jedinog izvora;
- 3) poljoprivredni region i grad su povezani samo jednim putnim pravcem;
- 4) troškovi transporta su u direktnoj zavisnosti od relacije poljoprivredni region – grad.⁴

³ J. H. Thünen: „*Der Isolierte Staat Beziehung aut Landwirthschaft und Nationalökonomie*“, knjiga koja tretira ovu problematiku objavljena u Hamburgu 1862. godine.

⁴ Više o ovome videti: C. Ponsard: „*Analise Economique spatiale*“, Presses Universitaires de France, Paris, 1988., str.12.

Slika 1: Tinenovi koncentrični krugovi ⁵

Prema Hainrich von Thunen-u transportni troškovi, visina rente i cena zemljišta predstavljaju faktore na osnovu kojih će biti izvršen razmeštaj pojedinih poljoprivrednih kultura u obliku koncentričnih krugova. Crna tačka na navedenoj slici označava tj. predstavlja grad. U zoni br. 1. (bela) koja je najbliže gradu, lociraće se proizvođači mleka i povrća tj. lako kvarljivi proizvodi. U zoni br. 2. (zelena) lociraće se proizvođači drva za ogrev. U zoni broj 3 (žuta) lociraće se proizvođači žitarica dok će se u zoni br. 4. (crvena) locirati uzgajivači stoke. Tamno zelena površina predstavlja tzv. „pustinju“ gde poljoprivredna proizvodnja nije profitabilna.

⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_von_Thünen

Mr Boban Dašić

Ukoliko su transportni troškovi manji, utoliko je visina rente i cena zemljišta veća, i obrnuto.

Sa sadašnje tačke gledišta (posmatrano sa stanovišta dostignuća savremene ekonomske misli) Tinenova teorija lokacije izgleda dosta naivno. Karakteriše je: statičnost modela koncentričnih krugova, mnogo pretpostavki koje su nezamislive kako u sadašnjem tako i u tadašnjem vremenu, isključuje iz analize ulogu gradova, nije se bavio analiziranjem razmeštaja industrijske već samo poljoprivredne proizvodnje i dr. Međutim, uzimajući u obzir vreme i prilike nastanka ove teorije, može se reći da je Tinen svojim zaključcima postavio temelje teorije lokacije, pa ga s pravom smatraju prethodnikom modernih teorija o lokaciji industrije.

Alfred Veber (Alfred Weber) je prvi postavio teoriju lokacije prerađivačke industrije i utvrđivanja metoda optimalnog smeštaja.⁶ Pri pokušaju utvrđivanja optimalne lokacije, Veber definiše faktore koji imaju uticaj na lokaciju jednog ili više industrijskih preduzeća, sistematizujući ih u dve grupe: opšti i posebni faktori. U opšte faktore on ubraja troškove transporta, troškove radne snage i troškove zemljišta. Oni su karakteristični za celu industriju, mada je njihovo delovanje različito u različitim slučajevima i kod raznih vrsta industrije. Posebni faktori su karakteristični samo za pojedine tj. određene vrste industrija.

Analizom napred navedenih elemenata, Veber definiše odlučujuće faktore za izbor mesta lokacije industrijskog preduzeća. Sistematizuje ih u tri osnovne grupe:

⁶ A. Weber: „*Über der standort der Industrien*“, prva knjiga koja tretira ovu problematiku objavljena je 1909. godine, skoro jedan vek nakon Tinenove teorije lokacije poljoprivrede.

Istorijat razvoja teorijskih koncepcija
o regionalnom razvoju

- a) troškove transporta (preduzeće se podiže tamo gde su transportni troškovi najniži),
- b) troškove radne snage (mesta sa jeftinom radnom snagom su privlačnija pri izboru lokacije industrije) i
- c) aglomeracija - koncentracija (industrijsko preduzeće teži da se locira tamo gde je već skoncentrisana industrija jer se time smanjuju troškovi snabdevanja energijom, troškovi za puteve, luke i ostali saobraćaj).⁷

Imajući navedene faktore u vidu, Veber konstruiše svoj poznati „lokacioni trougao“ kojim pokušava da odgovori na pitanje: *Gde izvršiti lokaciju industrijskog preduzeća, da li u susret tržištu prodaje, sirovinama ili nekoj središnjoj tački?* Primenom „lokacionog trougla“, poseban značaj se daje transportnim troškovima sirovina i finalnih proizvoda koji su po njemu direktno proporcionalni dužini prevoza.

Za utvrđivanje mesta minimalnih tj. najnižih troškova transporta Veber je, pored metode lokacionog trougla, koristio i „metod izodopana“ Veber je kod metoda izodopana pošao od činjenice da na jednoj lokaciji može postojati samo jedna tačka sa minimalnim transportnim troškovima. Sve ostale tačke odstupaju od tačke minimalnih transportnih troškova. Povezivanjem tih tačaka dobijamo zatvorene linije koje je Veber nazvao „izodopane“. Mesto optimalne lokacije preduzeća ne mora da se poklapa sa tačkom minimalnih transportnih troškova. Ono će zavistiti i od nekih drugih prednosti kojima se mogu supstituisati gubici zbog uvećanih troškova transporta.

⁷ Prema N. Čobeljić, I. Rosić: *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1989., str. 586.

Mr Boban Dašić

Veberova teorija lokacije je izvedena na pretpostavkama koje nisu stvarne. Polazi od zatvorenog ekonomskog sistema, izostavljena je međunarodna komponenta i makroekonomski aspekt prostorne organizacije privrede i dr. Ona je od vrlo malog praktičnog značaja za rešavanje problema lokacije iako je predstavljala bazičnu osnovu za sve kasnije teorijske rasprave o lokaciji.

Bez obzira na to što se ovoj teoriji mogu izreći ogromne zamerke, Veber je „težio da stvori večnu teoriju razmeštaja i da reši problem sa pozicije pojedinačnog i u značajnoj meri izolovanog preduzeća.“⁸ On nije uspeo da svede pojedine teorije lokacije u jednu opštu doktrinu, uključujući u teoriju lokacije opšte elemente ekonomske teorije.

Sledbenici i savremenici Vebera od kojih se posebno ističu: O. Engländer, E. Huver, H. Vajgman, F. Feter, T. Palander, A. Predel i A. Leš, dopunjavaju njegove teorijske stavove. U svojim razmatranjima prešli su sa pojedinačnog preduzeća na nivo grana i većih proizvodnih udruženja. Mikroekonomska posmatranja problema lokacije, A. Leš proširuje na makroekonomska, izlazeći iz okvira individualne i posebne teorije lokacije. On obuhvata celokupno privredno područje, bilo da se radi o lokalnom, regionalnom ili međunarodnom obimu, i dolazi do zaključka da „optimalno izabrano mesto za određeno preduzeće u uslovima slobodne konkurencije jeste tačka u kojoj se ostvaruje maksimalan neto profit.“⁹ Dakle, prethodnici A. Leša su preduzeće locirali na mestima minimalnih transportnih troškova, dok je on pošao od činjenice da se mesta maksimalnog profita ne podudaraju sa mestima minimalnih troškova.

⁸ W. Isard: „*Methods of Regional Analysis*“, Progres, Moskva, 1966., str.5.

⁹ A. Lösch: „*Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*“, Jena, 1940., str.46.

Imajući u vidu činjenice da u svetu dominiraju velike i krupne firme sa diversifikovanim proizvodnim programima, da je učešće transportnih troškova u ukupnim troškovima najvećeg broja proizvoda savremene proizvodnje malo, da izbor lokacije zavisi od čitavog niza faktora kao što su vrsta delatnosti, raspoloživost faktora proizvodnje i njihovih cena, konkurencija na tržištu, veličina firme, njena organizaciona struktura i dr., teorija lokacije ne može pružiti dovoljno dobru osnovu za izučavanje problematike regionalnog razvoja, mada treba reći da je njen doprinos savremenim regionalnim problemima značajan.

2. Teorija polova rasta

Nemogućnost građanske klasične i neoklasične škole i teorije lokacije da rasvetle problem regionalnog razvoja podstakla je jedan broj građanskih teoretičara privrednog razvoja da ovoj problematici daju novi pristup koji se zasniva na konceptu polova rasta. Njegovu prvu i najpotpuniju razradu dao je Fransoa Peru (Francois Perroux)¹⁰, veliko ime francuske ekonomske misli. Pravi smisao teorije polova rasta može se shvatiti tek nakon prethodnog ukazivanja na njegove teze o ekonomskoj dominaciji i njegovog specifičnog poimanja ekonomskog prostora.

¹⁰ F. Perroux: „*Note sur la notion de pole Croissance*“, Paris, *Economie appliquee*, No 1-2, 1955., str. 307-320. Osnovne ideje o polovima rasta Peru je prvi put izložio u ovom poznatom članku.

Mr Boban Dašić

Teorija dominirajuće ekonomije predstavlja jednu od ključnih teorijskih koncepcija Peru-a.¹¹ On je pošao od činjenice da je ekonomska neravnoteža prirodna i da je privredni rast neravnomeran u vremenu i prostoru. On privredu posmatra kao ukupnost odnosa između dominirajućih i podređenih aktivnosti kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou. Dominacija po Peru-u jeste univerzalna pojava. Prema tezama ove teorije, ekonomskom aktivnošću danas gospodare moćne ekonomske jedinice, čije se ponašanje ne upravlja prema spontanim reakcijama bezličnih tržišnih snaga (kako to ističu teoretičari opšte ravnoteže), već one praktikuju agresivnu strategiju u odnosu na svoje rivale. Dominacija i podređenost na nivou jedne nacionalne ekonomije ispoljava se između preduzeća i grana u određenom ekonomskom prostoru kao i između pojedinih područja i zona. U slučaju ispoljavanja dominacije između preduzeća i grana u određenom ekonomskom prostoru moguća su tri oblika dejstva dominirajuće jedinice i to: najača privredna jedinica može da odgovarajućom strategijom eliminiše slabiju sa tržišta; jača privredna jedinica može da nametne cenu po kojoj će slabija jedinica da prodaje svoje proizvode bez ograničenja u fizičkom obliku; jača privredna jedinica može da diktira slabijoj obim i cene njenih proizvoda. Dominirajuće firme u razmeni stalno ostvaruju viškove i iste koriste za investicije, što im dalje omogućava uvođenje tehničkih inovacija i još veće nadmoći na tržištu.

Drugi vid dominacije u okviru nacionalne privrede se ostvaruje na teritorijalnom nivou, pa Peru razlikuje aktivne i pasivne zone, koje postoje u svakoj privredi. Primera radi, zona A je aktivna ako vrši uticaj na zonu B, dok zona B

¹¹ F. Perroux: „Les espaces économiques“, *L'economie du XX siecle*, Presses universitaires de France, Paris, 1964., str. 123-141.

istovremeno ne vrši povratno dejstvo na zonu A. Ako se nacionalne privrede posmatraju kao skup različito pasivnih i aktivnih zona onda pojedine ekonomske jedinice ostvaruju dominaciju, ne samo po osnovu svoje snage i veličine već i po osnovu pripadnosti ovoj ili onoj zoni.

Pored dominirajućih ekonomskih jedinica u okviru nacionalne privrede, na nivou svetske privrede postoje dominirajuće nacionalne ekonomije. Dominirajuća pozicija jedne zemlje nije vremenski neograničena niti je situacija, u kojoj je jedna zemlja dominirajuća, nepromenljiva. Objašnjenje dominacije jedne zemlje nad drugom, Peru objašnjava investicijama i spoljno-trgovinskom razmenom, osvajajući nova tržišta i nove izvore sirovina. Te privrede poseduju relativno visoku akumulaciju i postaju glavni kreditori koji finansiraju one investicione projekte kojima podstiču dodatnu tražnju za svojim proizvodima. Time se jača pozicija dominirajućih zemalja a slabi pozicija manje razvijenih privreda.

Ekonomski prostor predstavlja drugu značajnu pretpostavku za razumevanje polova rasta. To nije prostor u geografskom, a još manje u matematičkom ili fizičkom smislu reči. U svom radu *Ekonomski prostori*¹², Peru definiše ekonomski prostor ekonomskim relacijama koje postoje između ekonomskih elemenata. Za razliku od konkretnog geografskog prostora koji ima relativno konstantne granice, ekonomski prostor smatra dinamičkom kategorijom. Pri tome on razlikuje tri pojavne forme ekonomskog prostora: ekonomski prostor kao sadržina plana, gde plan vidi kao skup odnosa koji postoje između inputa s jedne, i outputa, sa druge strane; ekonomski

¹² F. Perroux: „Les espaces économiques“, *L'economie du XX-e siecle*, Presses universitaires de France, Paris, 1964., str. 123-141.

Mr Boban Dašić

prostor kao polje dejstva ili akcije, koga čine preduzeća tj. centri (polovi ili žarišta) odakle vode centripetalne i centrifugalne sile; ekonomski prostor kao homogeno jedinstvo koje se ogleda u činjenici da preduzeće ima više ili manje homogenu strukturu gledano sa aspekta strukture drugih preduzeća koje se sa njim graniče geografski ili ekonomski.

Peru ističe da se rast ne pojavljuje svuda i u isto vreme. On je očigledan u tačkama ili polovima rasta i javlja se sa promenljivom jačinom. Širi se različitim kanalima i sa različitim je konačnim efektima na privredu kao celinu. Ekonomski razvoj je neravnomeran u vremenu i prostoru, što se odnosi ne samo za nacionalnu privredu već i za privredu regiona. Talasi velikih inovacija, potresi svetskog tržišta, neuravnoteženost ekonomskih procesa, dovode do postojanja regionalnih neravnomernosti. U teoriji polova rasta Peru težište stavlja na strukturne promene u privredi. Razvoj po njemu znači rađanje novih i izumiranje starih industrija. Proces razvoja se, prema tome, karakteriše diferenciranim stopama rasta raznih industrijskih sektora, tj. iskakanjem određenih industrija iz jednakih stopa rasta koje implicira model statičke ravnoteže. Razvoj teče neravnomerno, udaljavajući se od stacionarne sektorske ravnoteže.¹³

Tokom vremena menja se značaj i uloga pojedinih preduzeća, grupa preduzeća ili pak privrednih grana. Može se desiti situacija da nosioci privrednog razvoja u određenom periodu tokom vremena, mogu da izgube vodeću ulogu i ustupe mesto drugim i novim industrijama koje postaju novi pokretači ravoja, odnosno polovi razvoja. Razvojni impulsi i kapaciteti koji se koncentrišu na određenim mestima predstavljaju pol

¹³ I. Rosić, P. Veselinović: „*Nacionalan ekonomija*“ Ekonomski fakultet Kragujevac, 2006, str. 364.

rasta koji Peru ne posmatra kao slabost već kao pozitivnu situaciju.

Pokretačke jedinice su u osnovi pokretačke industrijske grane. Mogu biti i određene velike firme koje imaju propulzivnu delatnost, gradovi, čitava privredna područja i sl. One poseduju specifična svojstva kao što su visok stepen koncentracije i visoko dohodnu elastičnost tražnje, imaju visok nivo tehnologije i organizacije i dosta visoku sklonost ka inovacijama. Lociranje jedne ili više pokretačkih industrija u određenim geografskim tačkama čine ove tačke razvojnim polovima njihovih regiona, tj. one predstavljaju osovine razvoja.

Zbog stalnog toka tehničkih inovacija nastaju nove pokretačke industrije, zauzimajući mesto onim koje su vremenom iscrpele svoje pokretačke snage. Iz napred navedenog proizilazi nužnost vremenske i prostorne smene polova rasta.

Pri analizi sektorske polarizacije Peru se oslanja na Šumpeterovu teoriju inovacija, nalazeći u njima osnovni uzrok strukturnih promena. Peru je, sledeći svoje ideje o dominaciji, proširio Šumepeterov koncept „dinamike inovacija“, smatrajući tu vrstu dinamike samo specijalnim slučajem jedne opšte dinamike, dinamike nejednakosti.¹⁴

Teorijskim objašnjenjem da proizvodne aktivnosti teže da se grupišu (sektorska polarizacija) u određenom geografskom

¹⁴ F . Perroux: „Les trois analyses de l'evolution chez J. Schumpeter“, *Economie applique*, april-juin, Paris, 1951, str. 301.

Mr Boban Dašić

prostoru (prostorna polarizacija), Peru nam otkriva kako i zašto jedna polarizacija otvara put drugoj.

Pristalice polarizovanog razvoja na čelu sa Gustavom Lagosom stvaraju teoriju o polovima integracije¹⁵, koju i Peru prihvata, ujedno ističući značaj ovog pristupa. Polovi integracije su ujedno i polovi razvoja, dok svaki pol razvoja ne mora biti pol integracije. Ovde je reč o prerastanju polova razvoja u polove integracije. Nacionalni ili regionalni polovi razvoja poprimaju međuregionalni ili međunacionalni značaj i doprinose integraciji privrede dveju ili više zemalja ili regiona.

3. Doktrina izvozne orijentacije regiona

Tvorac teorije izvozne orijentacije regiona, je Daglas Nort. On u svom članku *Location Theory and Regional Economic Growth*¹⁶ uspostavlja direktnu zavisnost između privrednog rasta regiona i rasta izvoza tog regiona. Ekonomski rast regiona javlja se pre svega kao rezultat poboljšanja postojećeg izvoza u odnosu na konkurentne oblasti ili kao rezultat razvoja novih grana koje povećavaju izvoz.

Pošto po njemu izvoz ima veliki značaj za razvoj regiona, on ukupnu privrednu strukturu regiona deli na:

- proizvodnju regiona koja je namenjena izvozu i

¹⁵ G. Lagos: „*Hacia una estrategia de los Polos de Integración*“, Boletín de la Integración, March, 1966.

¹⁶ D. North: „*Location Theory and Regional Economic Growth*“, *Journal of Political Economy*, LXIII, jun 1955, The University of Chicago press, str. 243-258.

Istorijat razvoja teorijskih koncepcija
o regionalnom razvoju

- proizvodnju regiona koja je namenjena domaćem tržištu.

Utvrđivanjem baznih ili izvoznih aktivnosti i nebaznih ili rezidencionalnih aktivnosti, Nort apsolutizira značaj proizvodnje namenjene izvozu. Izvozom se najbrže dolazi do povećanja dohodka datog regiona i ostvarivanja niza drugih pozitivnih efekata. Izbor odgovarajuće proizvodnje koja će biti namenjena izvozu i za koju će se taj region specijalizovati treba izvršiti na osnovu uopštavanja istorijskih iskustava i korišćenja uporednih predosti u svakom regionu. Region u kome postoji formirana grana koja proizvodi za izvoz, brže će se razvijati od regiona koji takvu granu ili nema ili će je tek oformiti. Granice regiona se protežu sve dotle dokle dopiru kapaciteti koji čine osnovu za njegov izvoz.

Razvoj regiona sa bilo kojim izvoznim sektorom zavisi od dva uslova:

- ekonomija regiona mora biti otvorena i
- mora postojati povezanost među regionima koji su sposobni da se snabdevaju sa proizvodima drugog sektora koje on nije razvio na svom području tj. u svom regionu.

Nort naglašava multiplikativni efekat spoljne trgovine. Razvoj pojedinih proizvodnih grana čija je roba namenjena izvozu treba da privuče ulaganja u razvoj ostale privrede. Po završetku prve faze koju karakteriše povećanje dohotka zahvaljujući izvozu, nastupa druga faza koja se sastoji u povećanom investiranju u razvoj rezidencionalnih tj. nebaznih aktivnosti.

Mr Boban Dašić

Proučavajući odnos između rezidencionalnih aktivnosti i uvoza, Nort dolazi do zaključka da se ovaj odnos menja u toku regionalnog razvoja. Sa pojavom novih oblasti gotovo sve mora u početku da bude uvezeno jer kako stanovništvo regiona i prihod raste, regionalno tržište postaje dovoljno veliko da postane pogodno da se proizvedu određena dobra i usluge koja su prethodno bila predmet uvoza.¹⁷

Šarl Tibo, koji spada u pristalice „izvozne koncepcije“, je u svojim istraživanjima pošao od uprošćene verzije izvozne koncepcije Dagleasa Norta. Tibo za razliku od Norta smatra da izvozne aktivnosti kao prve aktivnosti koje prduzima region mogu važiti za neki mali region ali za veće regione to bi značilo veliku simplifikaciju.

Tibo u svom članku „Exports and Regional Economic Growth“ ističe da „nema razloga da se pretpostavi da je izvoz jedina ili čak najvažnija autonomna promenljiva za određivanje ekonomskog rasta. Promene u veličini izvoza mogu da ukazuju na promene u nivou ekonomskog rasta. Region može da raste i sa izvozom na konstantnom nivou, ako su ostali unutrašnji faktori ekonomskog rasta u porastu.“¹⁸

Kako ističe prof. Zoran Arandelović ova teorijska koncepcija ima niz slabosti:

- a) Razvijati izvoznu privrednu strukturu bez prethodne provere te proizvodnje na domaćem tržištu je gotovo nemoguće.

¹⁷ D. North: Exports and Regional Economic Growth: A Reply, *Journal of Political Economy*, LXIV (april 1956), vol. 64. no. 2, str.166.

¹⁸ Ch. Tiebout: Exports and Regional Economic Growth: Rejoinder, *Journal of Political Economy*, LXIV, april 1956, vol. 64, no. 2, str. 160-165.

- b) Insistiranjem na proizvodnji za izvoz po svaku cenu zanemarene su prirodne i istorijski nastale karakteristike svakog regiona.
- c) Ekonomski rast regiona ne mora biti upravo srazmeran rastu izvoza. Vrlo često se na izvozu ekonomski gubi, ali postoji niz faktora za njegovo opstajanje.
- d) Previše se u ovoj koncepciji insistira na samostalnosti regiona. U praksi je svaki region samo relativno samostalan. Ta relativnost naročito dolazi do izražaja kada su u pitanju spoljno-ekonomski odnosi (u tom slučaju se češće podvrgavaju interesima cele privrede).¹⁹

Teorija izvozne orijentacije regiona ne spada u red teorija koje su imale veliki uticaj na teorijsku misao i praktične probleme u rešavanju problema regionalnog razvoja, ali je interesantna što je jednostavna, što daje originalan pristup za brži razvoj pojedinih regiona, što naglašava značaj izvoza svake zemlje i njene otvorenosti prema inostranstvu.

4. Koncept specijalizacije i kompleksnog razvoja kod teoretičara bivšeg SSSR-a

Začetak i razvoj teorije specijalizacije i kompleksnog razvoja vezan je za autore zemalja centralno-planskog sistema socijalističke privrede, posebno za zemlje bivšeg Sovjetskog Saveza. Tome su doprinele sledeće okolnosti: veliko geografsko prostranstvo koje karakterišu raznovrsni prirodni

¹⁹ Z. Arandžević: *Nacionalna ekonomija*, Ekonomski fakultet Niš, maj 2008., str. 210.

Mr Boban Dašić

uslovi, neravnomeran razmeštaj proizvodnih snaga, velike razlike u regionalnom razvoju, nizak stepen razvijenosti, planska regulativa u odnosu na tržišno privređivanje u svim oblicima privrednog života i dr. Prve radove tokom 1918. godine vezane za pravilan razmeštaj proizvodnih snaga i uklanjanje nasleđene neravnomernosti razvoja pojedinih delova zemlje u bivšem SSSR-u dali su K. Arsenjev i V.I. Lenjin.

Formiranje ekonomskih regiona u SSSR-u imalo je za osnovu princip proizvodne specijalizacije regiona i princip kompleksnog razvoja ekonomskog regiona i celokupne privrede.

„Pod proizvodnom specijalizacijom regiona se podrazumeva učešće u međuregionalnoj podeli rada, na osnovu iskorišćavanja njegovih prirodnih i ekonomskih prednosti.“²⁰ Znači ona podrazumeva razvoj onih privrednih grana koje su zasnovane na najefikasnijem korišćenju pogodnosti privrednih i ekonomskih uslova sa stanovišta privrede kao celine i na toj osnovi njihovog racionalnog učešća u teritorijalnoj podeli društvenog rada. Privredni kompleks datog regiona se sastoji od skupa svih tehnološki izdvojenih grana. S obzirom da specijalizacija regiona podrazumeva teritorijalnu podelu rada taj kompleks se sastoji od dve velike grupe grana i to: grana specijalizacije i grana koje zadovoljavaju unutrašnje potrebe.²¹

²⁰ A.E.Probst: Metodologičeskie problemi razmeščeniya proizvodstva v SSSR, *Экономические проблемы размещения производительных сил СССР*, Nauka, Moskva, 1969., str. 31

²¹ Š.L. Rozenfel'd: Metodologiya vyравnivanija urovnej razvitiya ekonomičeskikh rajonov SSSR, *Экономика*, Moskva, 1969., str. 109.

Alaev zastupa klasifikaciju grana koja omogućava određivanje mesta svake grane u proizvodnom kompleksu regiona i analogno tome mesto svake grane u okviru zemlje. On razlikuje tri grupe grana:²²

- „grane specijalizacije“ koje direktno učestvuju u međuregionalnoj razmeni i određuju mesto regiona u teritorijalnoj podeli rada. One imaju najvažniju ulogu i u datom regionu treba da postignu viši nivo produktivnosti u odnosu na druge regione. One predstavljaju srž proizvodnog kompleksa, utiču na tempo privrednog razvoja, strukturu privrede i stanovništva u regionu. Specijalizovana proizvodnja je najvećim delom namenjena potrebama drugih regiona, pa se na osnovu nje ostvaruje teritorijalna podela rada i komplementarnost između regiona.
- „pomoćne grane“ koje omogućavaju razvoj grana prve grupe (isporuka sirovina, polufabrikata, snabdevanje gorivom i energijom, stvaranje osnovnih fondova, transportne usluge i dr.). Skupina tih grana zavisi od karaktera specijalizacije regiona.
- „uslužne grane“ koje zadovoljavaju neposredne potrebe stanovništva robama i uslugama. One su vezane sa granama specijalizacije uglavnom indirektno.

Prof. Čobeljić ističe da razmeštaj uslužnih grana nije neposredno uslovljen karakterom specijalizacije regiona, već su one nužne kod bilo kakvog pravca razvoja, jer

²² Šire o ovome: E.B Alaev: *Эффективность комплексного развития экономического района*, Nauka, Moskva, 1965.

Mr Boban Dašić

zadovoljavaju neke opšte potrebe privrede i stanovništva na određenoj široj teritoriji.²³

Po Probstu u teritorijalno-proizvodnom kompleksu regiona sva proizvodna preduzeća se dele na 6 grupa – osnovno jezgro i pet grupacija.²⁴

Osnovno jezgro sastoji se od nekoliko istorodnih međusobno povezanih preduzeća iste grane industrije. Njihova povezanost se ogleda u kompleksnom prikazu iskorišćavanja sirovina ili energije ili pak međuzavisnosti i povezanosti proizvodnih faza u obradi sirovina.

Prvu grupaciju preduzeća, koja su smeštena u neposrednoj blizini osnovnog proizvodnog jezgra, čine preduzeća koja su sa osnovnim jezgrom povezana na proizvodnoj osnovi (npr. elektrana u blizini rudnika uglja).

Drugu grupaciju preduzeća čine preduzeća koja se graniče sa prvom grupacijom i snabdevaju ih sa sirovinama, opremom, gorivom, pomoćnim materijalima i rezervnim delovima.

Treću grupaciju čine proizvodna preduzeća prehrambene industrije (pekare, prehrambeni proizvodi, mlekare, pivare, proizvođači bezalkoholnih pića), lake industrije (industrija kože, obuće, tekstilna industrija, proizvodnja nameštaja), komunalno stambena preduzeća i dr. čija je namena da opslužuju stanovništvo – radnike zaposlene u preduzećima osnovnog jezgra, iz prve i druge grupacije.

²³ N. Čobeljić: *Privreda Jugoslavije – rast, struktura i funkcionisanje*, knjiga II, Beograd, 1980, str. 262.

²⁴ A.E. Probst: „Размещение социалистической промышленности“, *Теоретические очерки*, Nauka, Moskva, 1962, str. 109-113.

Četvru grupaciju čine poljoprivredna preduzeća koja neposredno opslužuju teritorijalno proizvodni centar (proizvođači voća, povrća, mesa, mleka i dr.).

Petu grupaciju čine preduzeća transporta i veza čiji je osnovni zadatak da obezbeđuje prevoz i veze kako unutar, tako i izvan teritorijalno-proizvodnog kompleksa. I na kraju, Probst ističe grupu tzv. neproizvodnih preduzeća i ustanova koje opslužuju stanovništvo u okviru teritorijalno-proizvodnog kompleksa (trgovina, kultura, zdravstvo, prosveta i dr.).

Analitički posmatrano može se doneti zaključak da nekih bitnijih razlika između Probst i Alaeva nema jer se Probstovih šest grupacija mogu podvesti pod tri osnovne grupe koje navodi Alaev.

Probst, Alaev i Rozenfeljd spadaju u one autore koji zastupaju stavove da se granama specijalizacije smatraju one grane čija proizvodnja služi pretežno zadovoljenju potreba drugih regiona, tj. izvozno orjentisanim granama. Druga grupa autora, koju čine J. G. Fejgin, L.N. Teletko, V.V. Kistanov i N.N. Nekrasov, zastupa mišljenje da specijalizaciju jedne grane ili regiona ne čini njena izvozna orijentacija, već cela robna proizvodnja te grane, što znači i onaj deo koji se troši u regionu kome ona pripada.

Drugi značajan princip u osnovnom konceptu regionalnog razvoja kod teoretičara socijalističke privrede je princip kompleksnog razvoja privrede regiona. „Pod kompleksnim ekonomskim razvojem regiona podrazumeva se optimalno povezivanje pojedinih privrednih grana specijalizacije, pratećih srodnih i drugih grana kojim se obezbeđuje

Mr Boban Dašić

maksimalan razvoj proizvodnih snaga regiona na bazi najviše produktivnosti društvenog rada.“²⁵

Kompleksni razvoj pretpostavlja najpotpunije ekonomski celishodno iskorištavanje svih proizvodnih resursa regiona u cilju maksimalnog zadovoljenja kako opštedruštvenih tako i lokalnih potreba. Unutar njega posebno mesto zauzima grana specijalizacije. Pored grana specijalizacije, u okviru proizvodnog kompleksa nalaze se i akcesorne industrijske aktivnosti kao i grane za proizvodnju predmeta široke potrošnje, koje služe uglavnom za potrebe samog regiona. Dakle, kompleksni razvoj podrazumeva ne samo ekonomski razvoj, već i veoma tesnu povezanost između grana specijalizacije, između grana specijalizacije i grana koje ih opslužuju, a takođe povezanost i među svim proizvodno-teritorijalnim delovima obrazujući ekonomski region.

Slom socijalističkih privrednih sistema, njihov prelazak na tržišno privređivanje kao i savremeni tokovi kretanja u svetskoj privredi su ovaj teorijski koncept regionalnog razvoja, koji je nastao i razvijao se u sistemu sa distributivnom ekonomijom i centralnoplanskom regulacijom (teritorijalne) organizacije privrede, smestili u ekonomsku istoriju, tragajući istovremeno za novim teorijskim konceptima regionalnog razvoja zemalja u tranziciji.

5. Komparativna analiza koncepta specijalizacije i kompleksnog razvoja i teorije polova rasta

²⁵ A.E.Probst: Metodologičeskie problemi razmeščeniya proizvodstva v SSSR, *Экономические проблемы размещения производительных сил СССР*, Nauka, Moskva, 1969, str.31.

U okviru opšte teorije regionalnog razvoja, koncept specijalizacije i kompleksnog razvoja i teorija polova rasta predstavljaju dve vodeće koncepcije. Ove dve teorije predstavljaju najcelovitiju naučnu koncepciju regionalnog razvoja sa odgovorima i objašnjenjima većine najvažnijih pitanja iz oblasti regionalnog razvoja. Imajući u vidu činjenicu da su oba koncepta zadnjih decenija doživela snažan i veoma brz razvoj, izvršićemo njihovo paralelno prikazivanje. Zajedničkim razmatranjem teorije polova rasta i koncepta specijalizacije i kompleksnog razvoja moguće je izvršiti komparativnu analizu, pri čemu se mogu dati izvesne zajedničke karakteristike i značajne razlike između njih.

Specijalizacija regiona i njegov kompleksni razvoj se objedinjuju u pojmu proizvodnog kompleksa. Njega čine grane specijalizacije na osnovu kojih se i ostvaruje teritorijalna podela rada i komplementarnost proizvodnje između regiona. Specijalizacija regiona ujedno znači i određivanje mesta datog regiona u proizvodnji čitave privrede, a čiji je on sastavni deo. Ovakav stav sovjetskih autora oživeo je u praksi zahvaljujući mogućnosti dugoročne planske orijentacije sovjetske privrede.

Najveći značaj teorije polova rasta je u shvatanju regionalnog razvoja kao dinamičnog procesa. Njegove osnovne karakteristike su neravnomernost i polarizovanost. Kod teoretičara polova rasta nije dat način na koji se ostvaruje teritorijalna podela rada i komplementarnost proizvodnje između regiona. „Neuklapanjem u koncept teritorijalne podele rada, odnosno samo autonomno posmatranje regiona nije dalo

Mr Boban Dašić

očekivane rezultate u praktičnoj primeni ovog koncepta.“²⁶ Region mora preko svoje vodeće privredne grane zauzeti mesto u teritorijalnoj podeli rada koje mu pripada.

Grana specijalizacije predstavlja osnovu oko koje se formiraju i ostale ekonomske aktivnosti, što isključuje jednostran razvoj regiona. Kompleksni razvoj se mora posmatrati u sklopu sa uklapanjem regiona u teritorijalnu podelu rada, tj. razvoj grane specijalizacije ne podrazumeva zatvorenost i autarhičan razvoj, već podrazumeva uklapanje date proizvodne strukture regiona u međuregionalni razmeštaj proizvodnih snaga. Važno pitanje za razvoj jednog regiona jeste izbor vodećih industrijskih grana odnosno nosećih polova rasta. Pošto je to samo jedan aspekt u kompleksnom sagledavanju ekonomije regiona, nepostojanje i nerazvijanje dopunske proizvodnje može dovesti do toga da ne dođe do širenja, u samom, a i van tog regiona. Onemogućava se brži privredni rast i stvaranje satelitskih polova rasta. Problem se ne rešava samo formiranjem polova rasta već zahteva potpunije sagledavanje ukupne ekonomije regiona i uklapanje regiona u nacionalnu privredu.

Princip kompleksnog razvoja kod teoretičara iz bivšiv sovjetskih republika ima izvesnih dodirnih tačaka sa efektima širenja kod teoretičara polova rasta. Takođe, pojam vodećih grana specijalizacije ima dodirnu tačku sa pojmom pola rasta, jer grane specijalizacije nisu ništa drugo do vodeće grane sa kojima region zauzima mesto u teritorijalnoj podeli rada. „Isticanje da svaki region mora imati svoje ključne i vodeće grane kod teoretičara polarizovanog razvoja, nalazimo

²⁶ I. Rosić: „*Nacionalna makroekonija*“, Ekonomski fakultet Kragujevac i Fakultet za turistički i hotelski menadžment Beograd, Beograd, 2003, str. 533.

takođe, u nešto drugačijem obliku i kod teoretičara grana specijalizacije i kompleksnog razvoja.“²⁷

Prateći savremena privredna kretanja može se uočiti da teorija polova rasta i koncept specijalizacije proizvodnje i kompleksnog razvoja imaju u osnovi nekih nedorečenosti a u određenim segmentima su i prevaziđene. Koncept specijalizacije i kompleksnog razvoja ima brojne manjkavosti od kojih ćemo izneti neke od njih:

- veoma malo pažnje se posvećuje tercijalnom sektoru iako ovaj sektor proizvodnje predstavlja okosnicu razvoja u svim razvijenim zemljama a dobija i sve značajniju ulogu u manje razvijenim zemljama i zemljama u razvoju;
- nedostaje mu dinamički pristup pa se može desiti da izbor grane specijalizacije, uslovljen optimalnim regionalnim uslovima, bude faktor usporavanja razvoja, gledano na dugi rok, ukoliko u procesu strukturnih promena gubi na značaju;
- metodi merenja specijalizacije uzimaju u obzir samo međuregionalnu razmenu dok je međunarodni aspekt potpuno izostavljen;
- ovaj koncept je u potpunosti prilagođen privrednom sistemu sa distributivnom ekonomijom i centralno-planskom regulacijom privrede.

Manjkavosti teorije polova rasta odnose se uglavnom na njenu jednostranost u smislu potenciranja kapitalno intenzivnih grana kao pokretačkih snaga. Ključni značaj za razvoj se daje velikim firmama, dok mala i srednja preduzeća imaju minorni

²⁷ I. Rosić, M. Đorđević: „*Ekonomika Jugoslavije*“, Ekonomski fakultet Kragujevac, 1996., str. 182.

Mr Boban Dašić

značaj. Međutim danas mala i srednja preduzeća kako u razvijenim tako i u velikom broju zemalja u razvoju čine značajnu polugu razvoja. Zbog svojih specifičnih prednosti savremena teorija regionalnog razvoja vidi u njima glavne promotere razvoja nerazvijenih područja u okviru nacionalne privrede ili privrede regiona. Istu karakteriše neprimenljivost u operacionim istraživanjima. Nema izgrađen jasan analitički okvir i sopstveni metod analize kojim bi se mogao pratiti dinamizam polova rasta. I sam Peru se u nedostatku sopstvene analitičke metode koristio metodom input-output analize. U istoj ne postoji jasno osmišljena teritorijalna podela rada. Dajući značaj krupnoj industrijskoj koncentraciji i razvijenom naučno-tehničkom progresu koji iziskuje ogromna finansijska sredstva i znanje, striktna primena ove teorije postaje teško primenjiva u nedovoljno razvijenim zemljama.

ZAKLJUČAK

Na osnovu napred navedenog može se zaključiti da još uvek nije stvorena jedna opšte prihvaćena teorija, već se pre svega može govoriti o različitim teorijskim koncepcijama koje su nedovoljno sistematizovane, nepodudarne i nekonzistentne. Razlozi za ovo leže u činjenici da se u poslednje tri-četiri decenije, glavni tokovi ekonomske misli o privrednom razvoju ponovo vraćaju „neoklasičnoj“ tj. „neoliberalnoj“ teoriji. Razvoj se tretira kao spontani tok čija je dinamika prevashodno determinisana produktivnošću svih faktora proizvodnje, tehničkim progresom, otvorenošću privrede i njenim ukupnim položajem na globalnom svetskom tržištu. Državni organi preko fiskalne politike imaju određenog uticaja u nekim domenima privrednog života, mada se ne

očekuje njihovo neposredno angažovanje u ekonomskim procesima. Dakle, ove teorije polaze od stava da tržište predstavlja najbolji mehanizam regulacije odnosa na strani ponude i potražnje, obezbeđujući stabilan privredni rast.

REFERENCE

1. E.B. Alaev: *Эффективность комплексного развития экономического района*, Nauka, Moskva, 1965.
2. Z. Arandelović: *Nacionalna ekonomija*, Ekonomski fakultet Niš, maj 2008.
3. N. Čobeljić: *Privreda Jugoslavije – rast, struktura i funkcionisanje*, knjiga II, Beograd, 1980.
4. N. Čobeljić, I. Rosić: *Privredni razvoj i privredni sistem Jugoslavije*, Savremena administracija, Beograd, 1989.
5. W. Isard: *„Methods of Regional Analysis“*, Progres, Moskva, 1966.
6. G. Lagos: *„Hacia una estrategia de los Polos de Integración“*, Boletín de la Integración, March, 1966.
7. A. Lösch: *„Die räumliche Ordnung der Wirtschaft“*, Jena, 1940.
8. D. North: Exports and Regional Economic Growth: A Reply, *Journal of Political Economy*, LXIV (april 1956), vol. 64. no. 2.

9. D. North: „Location Theory and Regional Economic Growth“, *Journal of Political Economy*, LXIII, jun 1955, The University of Chicago press.
10. F. Perroux: „Les espaces économiques“, *L'economie du XX siecle*, Presses universitaires de France, Paris, 1964.
11. F. Perroux: „Les trois analyses de l'evolution chez J. Schumpeter“, *Economie applique*, april-juin, Paris, 1951.
12. F. Perroux: „Note sur la notion de pole Croissance“, Paris, *Economie appliquee*, No 1-2, 1955.
13. C. Ponsard: „Analyse Economique spatiale“, Presses Universitaires de France, Paris, 1988.
14. A.E.Probst: Metodologičeskie problemi razmeščeniya proizvodstva v SSSR, *Ekonomičeskie problemi razmeščeniya proizvoditel'nyh sil SSSR*, Nauka, Moskva, 1969.
15. A.E. Probst: „Razmeščenie socialističeskoj promišlennosti“, *Teoretičeskie očerki*, Nauka, Moskva, 1962.
16. I. Rosić: „Nacionalna makroekonija“, Ekonomski fakultet Kragujevac i Fakultet za turistički i hotelski menadžment Beograd, Beograd, 2003.
17. I. Rosić, M. Đorđević: „Ekonomika Jugoslavije“, Ekonomski fakultet Kragujevac, 1996.
18. I. Rosić, P. Veselinović: *Nacionalna ekonomija*, Ekonomski fakultet Kragujevac, 2006.
19. Š.L. Rozenfel'd: Metodologija vyравnivanija urovnej razvitiya ekonomičeskih rajonov SSSR, *Ekonomika*, Moskva, 1969.
20. Ch. Tiebout: Exports and Regional Economic Growth: Rejoinder, *Journal of Political Economy*, LXIV, april 1956, vol. 64, no. 2.

Istorijat razvoja teorijskih koncepcija
o regionalnom razvoju

21. J. H. Thünen: „*Der Isolierte Staat Beziehung aut Landwirthschaft und Nationalökonomie*“.
22. R. Uvalić: *Nerazvijena područja u razvijenim kapitalističkim zemljama*, SANU, Beograd, 1972.
23. A. Weber: „*Über der Standort der Industrien*“, 1909.
(http://en.wikipedia.org/wiki/Location_theory)
24. http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Heinrich_von_Thünen